

„Filosofarea” ca propunere a educației după Sfântul Grigorie Teologul

Problema educației omului în spațiul istoric și cultural al Ortodoxiei nu a constituit o ramură pedagogică autonomă, ci era legată indestructibil de perspectiva teologică a înrădăcinării necreatului în creat, a participării omului la harul îndumnezeitor, a asemănării cu Dumnezeu. E vorba de un subiect ce se integra în cadrul relației mântuitoare a dumnezeiescului cu omenescul, adică a căutării condițiilor ce au făcut să fie evidente în plan istoric intervențiile providențiale și salvatoare ale lui Dumnezeu cel dincolo de istorie și formularea posibilităților originii naturalului, firescului sau fizicului în metafizic, a participării omului la Dumnezeu.

Neîndoielnic, perspectiva educației se încadra și într-o planificare educațională mai largă, ale cărei caracteristici principale erau transmiterea cunoștințelor existențiale la elevi și pregătirea lor corespunzătoare la nevoile și așteptările practice ale societății și culturii bizantine. Grigorie Teologul consideră „nu numai educația creștină foarte nobilă... dar și pe cea lumească”¹. „Cred că toți cei raționali mărturisesc că educația e primul dintre bunurile noastre; și nu înțeleg numai educația noastră cinstită, adică creștină... dar și cea elenă, pe care mulți dintre creștini, rău cunoscând lucrurile, o resping ca vicleană și eronată, ce îndepărtează de Dumnezeu”². Aceasta nu însemna însă că educația – ca proces al creșterii și maturizării duhovnicești generale a omului – a dobândit un caracter hristocentric relativ și ar fi fost mai mult o adaptare stereotipă la formele socio-instituționale de stat. Educația a fost direcționată și supravegheată de Biserică, corespunzătoare însă orientărilor teocratice ale Imperiului Roman de Răsărit. Astfel s-au depus eforturi și s-au făcut propuneri pentru o transformare creștină a conștiinței umane. Aceste propuneri nu se încadrau în mod necesar în cadrul proceselor pedagogice educaționale, ci ele aveau o dimensiune mult mai largă și-i cuprindeau pe om aproape în întregul activităților lui³.

O astfel de imagine întâlnim în micul tratat al Sfântului Grigorie Teologul *Εἰς Ἡρώνα τον φιλόσοφον*, în care aduce elogiul rațiunii de a filosofa ca mod de viață a creștinului. Sfântul Grigorie a fost unul din marii părinți preocupați de problema existențială a creștinismului. În acest tratat, el prezintă prototipul creștinului filosof care trăiește și făptuiește în interiorul cadrelor sociale, unde el este chemat să răspundă ansamblului problemelor existențiale ce-i preocupă pe semenii lui. Acest filosof nu rămâne la simple abordări și limitări teoretice și nici nu e partizanul vreunei ideologii ambiante. El nu e nici teoreticianul și nici ideologul. El este gânditorul sau filosoful practicului, ostenitorul pentru adevăr, atletul neobosit al lui Hristos, persoana care făptuiește printr-o deschidere totală de sine și caută să împlinească toate acele valori creștine mântuitoare veșnice ce conduc la Dumnezeu⁴.

În studiul de față vom încerca, pe temeiul elogiului Sfântului Grigorie Teologul, să cercetăm, să cunoaștem și să analizăm în mică parte profunzimele tainice ale gândirii și vieții filosofului creștin și să arătăm cum acestea pot să fie propuneri ale educației. Prologic, notăm că termenul „filosof” aici se leagă în principal de modul rațional al făptuirii practice creștine,

¹ Sf. Grigorie Teologul, *Cuvântarea* 43: „Necrolog la Marele Vasile”, PG 36, 508.

² *Necrolog la Marele Vasile*, II, PG 36, 506 b, 509 a.

³ Pentru educație în Bizanț, vezi Paul Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, Αθήνα, 1985.

⁴ Pentru Sfântul Grigorie Teologul filosofarea se leagă de explicarea adevărurilor dogmatice ale Creștinismului. Această evidență exprimă o atitudine generală care caracterizează pe mulți dintre Părinții Bisericii. Pentru o considerare de ansamblu a acestei problemei, vezi B. N. Τατάκη, *Η Βυζαντινή Φιλοσοφία*, Αθήνα, 1977. E. Gilson, *Christianisme et Philosophie*, Paris, 1986.

luminat de adevărurile hristocentrice și de perspectivele ecleziologice. Astfel, filosoful se interpretează prin prisma creștină, ca *prototip* al educației adevărate.

1. Dorințe firești și atitudini de cercetare ale celui ce „filosofează”

La începutul tratatului său, Sfântul Grigorie Teologul consideră că una dintre vocațiile duhovnicești cele mai înalte ale omului este de a filosofa și de a atribui cinstea cuvenită filosofiei creștine. O astfel de preocupare sau evaluare are consecințe raționale și practice concrete, dinamice. Ea îl ajută pe om să nu se îndepărteze de faptele bune mântuitoare și să nu trăiască sau făptuiască într-un mod ce-ar fi fost caracteristic nesăbuintei și superficialității de zi cu zi. După cugetătorul creștin, toată forma aceasta a comportamentului desăvârșit corespunde nu numai unei expuneri a îndatoririlor morale, dar și dorințelor firești, înnăscute ale omului. Viața morală, virtuoaasă este întipărită în ființa omului încă din momentul creației, odată ce omul nu este prin natura lui pur și simplu o existență animală, strict biologică, ci e creat să fie ființă rațională, ființă virtuoaasă, desăvârșită, ființă deiformă. Virtuțile evanghelice nu sunt un fenomen psihologic și eticist, ci o realitate ontologică și spirituală. Fiecare virtute evanghelică e după arhetipul Hristos: desăvârșit dumnezeiască și desăvârșit omenească, este darul Sfântului Duh și fructul participării la harul Acestuia. Ființa virtuții este Hristos. Viața morală nu este posibilă dacă este separată de înnoirea ontologică în Hristos. Fiecare faptă, cuvânt și gând care se împlinesc în Hristos cultivă și exprimă comuniunea omului cu Dumnezeu și cu Biserica. Faptul de a fi rațional îl împinge, sub forma unei consecvențe, către trăsăturile sale moștenite, prin puterile sale raționale spre Cuvântul Dumnezeiesc, adică spre izvorul și cauza întregii existențe. „Făpturile raționale se grăbesc prin rațiune spre Cuvântul”⁵.

E evident că aici filosofia se leagă cu morala binelui desăvârșit și cu pregătirea judecăților dumnezeiești. Astfel, e un fapt esențial că filosofia e pusă în corelație și cu chestiunea trăsăturilor morale în sensul arhetipurilor firești. Astfel, morala nu se încadrează numai în competența alegerilor personale și a normelor ontologice ale neamului omenesc. Prin urmare, orice formă de educație ce va fi dată tinerilor corespunde cu vocația antropologică adevărată, numai dacă păstrează ca criteriu esențial dimensiunile și perspectivele firești ale desăvârșirii pe care le-a arătat și așezat Cuvântul Dumnezeiesc. *Întruparea Logosului care le unește pe toate și le readuce la Dumnezeu* ne arată că morala este descoperirea tainelor care cuprind viața cotidiană: a celor excepționale în cele comune, a frumuseții în urâtenie, a veșniciei în stricăciune. Toate au vocația – și aceasta este parte a Întrupării – să redobândească o nouă dimensiune harismatică și euharistică. Omul trăiește neîncetat harul prezenței întrupate a Cuvântului lui Dumnezeu. Această viață continuă, neîncetată în Hristos⁶ este centrul și criteriul spiritualității biblice și patristice.

Dezvoltând problema pe un temei concret, Sfântul Grigorie Teologul observă că filosofarea apare direct, împreună și în relație cu evaluările realizărilor sociale. La nivelul în care un om este un filosof adevărat, el se privează de ambiții în plan social. Paralel, acest Părinte eminent al Bisericii remarcă faptul că filosofia nu e o preocupare teoretică simplă, ci ea are ca misiune să îmbunătățească viața noastră în domenii concrete ale vieții. „Filosofia e lucrarea ce îmbunătățește viața noastră”⁷.

⁵ Sf. Grigorie Teologul, *Εἰς Ἡρόνα τον Φιλόσοφον*, BEI 59, p. 190, 22-29.

⁶ Gal. 2, 20.

⁷ *Εἰς Ἡρόνα τον Φιλόσοφον*, 29-35. Vezi M. Horkheimer, „Funcția socială a filosofiei” în *Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική*, Αθήνα, 1984, p. 149-167.

E vorba de funcționarea unei intervenții practice și a aplicării sociale. În acest cadru al îmbunătățirii vieții, ca energie binefăcătoare principală, se formează acele condiții care permit să fie laudate situațiile sociale bune la nivel înalt. Numai din acest moment și după aceea începe evaluarea consecințelor și urmărilor sociale pozitive. Lauda lor provoacă râvna pentru îmbunătățirea celor ce deja există și o astfel de dispoziție psihică conduce după consecință logică la virtute. Comportamentul virtuos are ca treaptă următoare fericirea. Aceasta din urmă constituie cea mai înaltă treaptă morală din cele dorite de om și ea este o stare de relaționare spre care se îndreaptă orice mișcare și demers existențial⁸. Prin urmare, procesul urcușului moral este revelator; caracteristic e faptul că împlinirea existențială e o realitate a înțelegerii dialectice reale a conținuturilor esențiale ale vieții. Nu există și nici nu este acceptată starea automatismului și nici a neprevăzutului în demersul existențial, ci se cere în plus o dobândire conștientă a stadiilor de intermediere. Prin împlinirea stadiilor de la început urmăm pe cele mai mari. Această căutare stabilește gradări precise în datoria pedagogică concretă, în sensul că trebuie să fie evitate planificările neîntemeiate și ambițioase și să stăpânească accesul realist de fiecare dată la datele antropologice palpabile și directe. „Întocmai precum pentru bolile trupului nu toți necesită aceeași educație terapeutică... tot astfel și sufletele trebuie să le vindecăm printr-o învățatură și educație diferită”⁹.

În acest punct, Sfântul Grigorie Teologul face o lămurire fundamentală, urmând să preîntâmpine interpretări ulterioare greșite și valorificări hazardate și de suprafață. Observă că, exceptând înțelepciunea adevărată și pură, există și acea înțelepciune după fenomen sau contrafăcută. Valoarea acesteia din urmă se găsește numai în formele raționale meșteșugite folosite pentru a încerca să impresioneze prin elocvență oratorică. Aici ne găsim în fața acuzării evidente a impresionării ipocrite. E o stare de viață conform căreia domină farmecul ilustrației artistice, meșteșugite. O astfel de înțelepciune nu dispune de condițiile, nici de mobilurile interioare ca să fie înălțată peste ea însăși. „Această înțelepciune nici nu poate, nici nu vrea să se ridice deasupra acestora”¹⁰.

E vorba de acea stare a înțelepciunii satisfăcută numai prin mențiunile ei și prin autoadmirația ei ce naște stagnarea la nivel spiritual și practic și nu trimite la starea morală a omului, la o nouă determinare sau la o reconsiderare a principiilor și a valorilor ei. În fața acestor capacități de falsificare a adevărului reacționează omul moral. Sfântul Grigorie Teologul consideră că omul vocației morale nu confruntă numai sub un singur aspect problema valorilor morale. Direcționat de simțul concretului, prezentului, realului, poziționează virtutea atât la nivelul teoretic, cât și la cel practic¹¹. Cu aceste aprecieri cuprinzătoare el acoperă ansamblul intereselor și activităților lui. Morala înseamnă atât adâncirea și interpretarea ei conștientă, cât și aplicarea ei în practică. Mesajul ce se dă problemei educației e evident. În orice fel trebuie exclusă cultivarea unei singure laturi a comportamentului uman, ci trebuie să se caute întotdeauna creșterea ei multidimensională și holistică. Sfântul Grigorie Teologul formulează cu claritate canonul de aur al Pedagogiei, scriind că

„Arta artelor și știința științelor pare să fie faptul educației omului, care e ființa vie cea inteligibilă, dar și cea mai instabilă”¹².

⁸ *Ibidem*, 35-38.

⁹ *Al doilea Cuvânt apologetic*, PG 35, 453.

¹⁰ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p. 190.39-191.3. Vezi H. Marcuse, *Ο μονοδιάστατος άνθρωπος*, Αθήνα, 1971, p. 178-225.

¹¹ *Ibidem*, p. 191. 3-4: „îndemânarea virtuții, atât în teorie cât și în practică”.

¹² Sfântul Grigorie Teologul, PG 35, 325.

În continuare, Sfântul Grigorie Teologul încearcă să prezinte capacitățile interpretative speciale ale filosofului față de evaluările și atitudinile pe care le întâlnește. Sfântul Grigorie accentuează că filosoful prezintă o poziție insistentă, dinamică, irevocabilă, fără ocolișuri, nu însă spre elemente ce ar retrograda caracterul lui și ar accentua egoismul lui. Astfel, filosoful e insistent nu spre nerușinare, ci spre curaj, nu spre lacrimi lamentabile, ci spre alegerea comportamentului cuviincios potrivit în fiecare moment, nu spre amenințări descurajatoare, ci spre paza binelui și preocuparea desăvârșirii sufletesti¹³. Ceea ce accentuează în special aici e dimensiunea și calitatea reacțiilor explozive ale sufletului. Starea extremă a filosofului nu e exprimarea unei predispoziții impulsive și instinctuale necontrolabile, ci e revelatoare gradului înalt de înțelegere a atribuțiilor și a promptitudinii continue cerută în fața problemelor esențiale ale vieții. Această poziție e manifestată succesiv în mod dublu. Concret, filosoful pe de o parte păstrează o cumpătare și o poziționare transcendent-interpretativă și valorificatoare față de orice retrogradează caracterul personal și social și, pe de altă parte, susține printr-un patos rațional factorii ce-l înalță. E clar că încearcă să cuprindă problema stării morale, așa încât să cuprindă atât la nivel axiologic, cât și la cel al înfăptuirii drepte (ortopraxiei) cele privitoare la temele coerențelor sociale ale omului.

2. „Filosofarea” ca mărturie personală

Pentru cugetătorul creștin relaționarea spre mediul social trebuie însoțită și de confirmări clare ale virtuții subiectului. Sfântul Grigorie Teologul adaugă că păcatul „provoacă dezordinea și necuviința sufletului”.¹⁴ Susține că unul dintre pașii cei mai înalți ai reușitei morale e mărturisirea personală, certificarea practică fără limite a dovezilor morale individuale. Prin aceasta se realizează purificarea stărilor negative pătimase și superioritatea permanentă în fața lor, ceva ce-l aduce pe om spre asemănarea lui cu Dumnezeu. „La aceasta te conduce cuvântul și viața și purificarea de patimi și te face dumnezeu peste patimi”¹⁵.

În acest punct e nevoie să lămurim că gradul și modul de exprimare al virtuții mărturiei personale este stabilit și de condițiile fiecărui caz în parte. Este analogă, adică spre ceea ce pretinde momentul, așa încât să se țină cont și de realismul timpului și să fie evitate entuziasmele superficiale. Dincolo de acestea, e necesar ca mărturia să constituie o dispoziție permanentă a fiecărui creștin, ca certificare a promptitudinii ce-o dispun credința ca mod de viață și comuniunea lui cu Dumnezeu.

De asemenea, predispoziția interioară constituie unul dintre elementele ce conduc la mărturisire în situația unei stări sincere și adevărate față de orice factor negativ al unei autorități prigonoitoare sau distructive. Abordând cumpătat chestiunea, Sfântul Grigorie Teologul menționează că nimic nu-l biruie pe prigonitor atât de mult ca dorința omului de a suporta chinurile. E vorba de manifestarea atitudinii creștine autentice, a faptului că răul nu se înfruntă prin rău, ci se anulează când există în fața lui ca adversar o stare – poziție ce nu adoptă „logica” lui. Sfântul Grigorie Teologul consideră pe creștinul ce rabdă conștient suferința cel mai bun între cei mai buni și cel mai virtuos între virtuoși¹⁶. Însă ca să evite

¹³ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p. 191. 8-13. Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre numirile dumnezeiești*, PG 3, 981c-984 a.

¹⁴ *Cuvânt despre statornicie*, 32, 8, BEΠ 60, 15.

¹⁵ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p. 191. 13-26. Pentru sensul mărturiei creștine, vezi Σ. Παπαδόπουλου, *Ο ἅγιος και ο μάρτυρας στη ζωή της Εκκλησίας*, Αθήνα, 1994.

¹⁶ *Ibidem*, p. 191. 27-33. Pentru problema răului, vezi Γεωργίου Παχυμέρους, *Παράφρασις εἰς το περί θείων ὀνοματών*, PG 3, 780d-813d.

interpretările greșite ce s-ar fi ivit eventual din transmiterea chestiunii la nivelul politico-social, lămurește faptul că virtutea sau morala nu e ceva ce se asigură din și prin stăpânirea unor elemente *exterioare personale*. Nu e însușirea ce provine dintr-un sentiment egoist și arogant și nici aceea care se dobândește prin relațiile de rudenie sau prin rigoarea studiilor științifice. Din contră, elementele distinctive ale politeții sunt expresiile unei calități și maturități interioare. Între ele locul central îl ocupă evlavia și virtutea corectă. Amândouă, însă, sunt întregite prin urcușul înspre Binele suprem¹⁷. Aceasta înseamnă că, dacă ar fi rămas la o dimensiune antropologică simplă, singurul lucru pe care l-ar fi reușit ar fi fost o faptă morală tipică a unei distanțe transformatoare limitate. La nivelul eclezialogic sau hristologic, fiecare faptă e recunoscută numai dacă are o perspectivă constructivă și transcendentală, numai dacă se relaționează spre Celălalt. Aici realizările și împlinirile personale funcționează, după manifestarea lor reală, ca posibilități și pași pentru comunicarea cu Dumnezeu. Pe baza celor de sus spuse, educația creștină luminează în fiecare caz împlinirea strânsă concretă a faptelor morale cu prezența lor socială din prisma măsurii înrădăcinării lor spre dimensiunile arhietipurilor teologice dumnezeiești. „Să redăm chipului ceea ce este «după chipul» lui Dumnezeu”, scrie Sfântul Grigorie Teologul.¹⁸

Completând întregul lui argument, Sfântul observă că dispozițiile limită la care s-a referit se adaugă, aproape ca o necesitate morală, împlinirii martirului sau mucenicului, în care există din natură exemplul prin excelență al virtuții. E evident că se face mențiune la sensul arhietipurii morală înăscut, conform cu care trăsăturile moștenite firești sunt legate direct cu factorii de răspundere socială, având ca scop conștientizarea și simțul legăturii de comuniune ce trebuie să existe între Dumnezeu și om. Întocmai de aceea mărturisitorul ajunge la privilegiul înțelepciunii, care în cazul lui nu se limitează la nivelul însușirilor individuale sau al făptuirii în cadre determinate, ci se extinde. Prin aceasta separă toate limitele strâmte ce i-au fost impuse de condițiile obiective și-l face să fie mădular real și activ al tuturor oamenilor. „Deci din locul lui devine exemplu de virtute. Datorită înțelepciunii devine cetățean al întregii lumi”.

Un astfel de om recapitulează în conștiința lui și în faptele lui *însușirile ecumenice* ale virtuții creștine și înlătură diviziunile locale sau etnice. Introduce caracterul universal al virtuții morale ca mod de viață și gândire, în sensul că poate să fie arhietipurii morală și duhovnicesc pentru oamenii oricărei zone, după ce dispune de mijloacele de a se manifesta în cadrul oricărei forme. Toate acestea ne conduc la opinia că educația creștină nu-l confruntă pe om într-o scară etnică, ci pe temeiul măsurii care poate uni ca persoană însușirile universale ale naturii umane¹⁹.

3. Extensiunile sociale ale „filosofării”

Continuând enumerarea calităților personale, Sfântul Grigorie Teologul observă că filosoful trebuie să fie liber de orice fel de răzbunare. Prin urmare filosoful disprețuiește eudemonismul obscen al plăcerilor, influența economică a averii și puterea politică a conducerii. La toate aceste beneficii materiale și superficiale descoperă imperfecțiuni concrete și obstacole de a trăi *așa cum trebuie*. Dând o altă direcție importanței și sensului pe care-l adaugă conveniența socială și criteriul psihologiei eficienței, *consideră plăcerea ca primul chin, averea ca sărăcie extremă și puterea lumească drept neputință pentru viața veșnică*. E

¹⁷ *Ibidem*, p. 191.33-39. Vezi Dionisie Areopagitul, *Despre Teologia mistică*, PG 3, 997a-1001a.

¹⁸ *Cuvântul I la Sfintele Paști și pentru zăbavă* 4, PG 35, 397 B.

¹⁹ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p. 191.39-42.

clar că după viața creștină beneficiile lumești funcționează în mod opus analog cu puterea morală. Acumulările materiale de multe ori nu pot determina o schimbare existențială în sensul unei purificări la nivel ontologic. Toate acestea, care sunt considerate superficial ca bunuri, îi fac mai răi din punct de vedere moral pe cei ce le stăpânesc²⁰.

Și aici pătrunde în mod decisiv competența filosofiei. Cugetătorul creștin trebuie să aibă o stare virtuoaasă superioară mai întâi în fiecare gând și faptă, așa încât omul să-și stăpânească patimile lui, să adere la bine într-un mod hotărâtor și să îndepărteze sinele său de la orice interes pe care îl exercită bunăstarea materială ca putere de atracție. Normal, mențiunile de mai sus se fac din perspectiva filosofiei reale și nu a aceleia ce se ocupă cu umbrele adevărului. Omul întreg, corespunzător cu ceea ce e în mod real, disprețuiește filosofia falsă, ipocrită și o preferă pe cea care e smerită la înfățișare, dar înaltă prin perspectivele conținutului. Dă, adică, întâietate de valoare lui *a fi* în detrimentul lui *a avea*, *esenței* propriu-zise și nu celor întâmplătoare false și schimbătoare. O astfel de filosofie a purității spirituale și morale conduce spre Dumnezeu. Paralel, ca rațiune adevărată, caută dimensiunea autentică a lucrurilor și nu cade la provocarea formelor exterioare elegante și meșteșugite²¹. În aceste condiții, educația ar însemna extinderea treptată a omului către adevărul provenit de la izvor, accesul la cauzele lucrurilor și raportarea la sensurile metafizice ale existenței.

După Părintele Capadocian, filosoful – purtătorul unei astfel de înțelepciuni – combină îmbunătățirea, creșterea lui morală personală cu cea socială mai extinsă, îmbinare ce exprimă deplinătatea *polifoniei lui sufletești*. Acest raport al lui către structurile lui comunitare, colective nu este simplu un produs al situațiilor străine și prefăcute ale vieții lui sociale, ci se ivește din niște dorințe firești. Conform cu acestea, fiecare om nu s-a născut numai spre folosul lui însuși, dar și să contribuie la îndreptarea tuturor semenilor lui. Cu alte cuvinte, există un temel moral comun al susținerii ontologice pentru toți oamenii care participă la firea creată și au fost creați de același Creator și, desigur, pentru același scop și destinație²². Aici se accentuează poziția creștină esențială conform căreia de la Dumnezeu se temeliește faptul comuniunii și al comunicării, excluzându-se caracterul întâmplător al acesteia, adică rezultatul eventual al unei supraviețuiri simple convenționale. În aceste condiții se formează evident sensul persoanei umane. Prelungirea acestei formări, care substanțial e răspunsul sau corespondentul la arhietipurile dumnezeiești ontologice, este *structură universală*. Sfântul Grigorie Teologul înțelege persoana teandrică a lui Iisus Hristos și ipostasul omului ca mod de oglindire a identității Sfintei Treimi²³. Prin această percepție și prin analogia cu misterul Sfintei Treimi, ipostasul personal al fiecărui om – ca exprimare a unității structurii și a sfintei misiuni a tuturor factorilor psihosomatici care-l alcătuiesc – a primit caracter de taină²⁴. El înțelege structura multi-compusă și unitatea ipostasului uman ca structură și unitate a unui „microcosm” într-adevăr necunoscut²⁵. El vede aceste dimensiuni ontologice și funcții ca fiind stabilite pentru crearea omului după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, revelate mai întâi prin întruparea Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu²⁶.

Nu e vorba numai despre morala autodefinirii și autoreglării, ci concomitent și de cea a transformării comunitare, sociale. Pe temelul distincțiilor de mai sus, Sfântul Grigorie Teologul exclude morala izolării sau a întoarcerii interesului către membrii unui grup restrâns, care făptuiesc printr-un mod intenționat la nivelurile diferite de acelea ce exprimă simplitatea

²⁰ *Ibidem*, p. 192.6-12.

²¹ *Ibidem*, p. 192. 12-26. Vezi B.N. Tatákη, *Μελετήματα Χριστιανικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, 1981, p. 11-29.

²² *Ibidem*, p. 192.26-31. Vezi. Κ.Σ. Γρηγοριάδου, *Η Θεολογική και ανθρωπολογική Θεώρησης της αγωγής*, Αθήνα, 1975, p. 106-119.

²³ *Cuvântarea* 30, PG 36, 129 B.

²⁴ *Cuvântarea* 7, 23, PG 35, 785 B.

²⁵ *Cuvântarea* 29, *Despre Teologie*, PG 36, 57 A; etc.

²⁶ *A treia cuvântare teologică*, 21, PG 36, 132 A.

vieții și stării firești a oamenilor. De aceea îndeamnă să nu subestimăm viața socială obișnuită. Și aceasta deoarece, cu excepția faptului că reprezintă locul de exercițiu și aplicare al dispozițiilor virtuozitate adevărate, are prelungiri concrete, ca școală pedagogică a principiilor într-un oarecare mod spre viața semenilor noștri²⁷. Și nu numai aceasta, dar se află ca spațiu de dezvoltare a înclinațiilor de comunicare în corelație cu Dumnezeuasca Iconomie, care a manifestat nenumărate moduri ale intervențiilor ei – adică a comunicării ei cu creația – într-un mod creator și proniator. Concret, a creat universul fizic și a legat toate structurile lui prin elementul iubirii, cu rezultatul de a-l face să fie un sistem armonic și cuprinzător. De asemenea, El intervine în mod corector în dezvoltarea istoriei, în devenirea ei, în drumul neamului omenesc care a căzut din împlinirea binelui din cauza intrării lui în zona aprecierilor, alegerilor, funcționărilor și perspectivelor greșite. „Și neamul omenesc, care a căzut de la bine din cauza răutății ce a intrat prin amestecul nostru cu ea, Dumnezeu iarăși îl cheamă la comunicare”²⁸.

Dumnezeu a îndemnat oamenii să dezvolte între ei o comunicare simplă spre autenticitate și o relație socială a unei dispoziții adevărate ca posibilități, în cadrul lor înalțându-se la împlinirea deplină. Aceste relații, ca rod al comuniunii cu Sfântul Duh, fac parte din contribuția personală a fiecăruia spre desăvârșirea lui spirituală în Dumnezeu. Afectarea acestor relații, prin păcat, slăbește *unitatea ipostasului omului*, ceea ce poate duce până la scindarea lui.²⁹ Din sublinierile de mai sus rezultă că viața socială a oamenilor constituie o oglindire în miniatură a naturii universale. Elementul lor comun e posibilitatea firească sau dispoziția funcțională de a depăși suficiența individuală și izolarea egocentrică. Prin urmare, se face referire la o intenție (voință) ce se armonizează cu o atracție înăscută pentru unire, comuniune, care se dezvoltă între domenii sau situații cu specificitatea lor proprie. Sfântul Grigorie Teologul observă că numai ceea ce este voit are trăinicie: „Tot ceea ce este fără voința noastră nu are statornicie.”³⁰ Dacă un astfel de duh predomină pe scara educației e clar că va consacra o propunere, în sensul larg al termenului, a socializării culturale substanțiale.

4. „Filosofarea” ca expresie a măsurii raționale

După ce reevaluează atât de substanțial viața socială cotidiană, e evident că filosoful sincer în toată activizarea lui și în legăturile lui va încerca să mențină o poziție moderată în ceea ce privește comportamentul și aparițiile lui. Potrivit Sfântului Grigorie Teologul, filosoful va urma calea de mijloc între, pe de o parte înălțarea mândră și prezența impresionantă a filosofilor elini și, pe de altă parte, smerenia și concilierea înțelepciunii creștine. La aceasta, atmosfera cumpătării și nu a alegerii doar a unei singure dimensiuni de la elini preia înfățișarea exterioară și modul prezenței în relațiile publice; de la creștini folosește abordarea adevărată a lucrurilor și referințele înalte ale învățăturii lor.³¹

Aici, prin urmare, se propune o valorificare sau evaluare adevărată a contrariilor, sub forma unei compoziții (sinteze) dialectice a lor într-un oarecare mod. Construcția unui astfel de stil exclude pericolul de a fi șters din trupul social filosoful ca o ființă în afara realității. Răspunsul afirmativ și consimțământul la toate datele vieții, sub principiul sever că se menține controlul și măsura, constituie o adevărată propunere de educație. Aducerea în

²⁷ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p. 192. 32-39.

²⁸ *Ibidem*, p. 192. 39-42. Vezi. I. Ρωμανίδου, *Το προπατορικόν ἀμάρτημα*, Αθήνα, 1989, p. 153 -169.

²⁹ *Cuvântarea 31. A cincea cuvântare teologică*, 24, PG 36, 160 C.

³⁰ *A cincea Cuvântare teologică*, 21, 25, BEΠ 59, 278.

³¹ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p.193.42-193.4.

memoria noastră a poziției de mijloc, a măsurii aristotelice, ca punct de plecare pentru alegerile perfecte, ar fi ceva firesc.

În consecință, Sfântul Grigorie Teologul extinde gândul lui la nivelul alegerilor distinctive, selective, propunând din nou confruntarea temperată. Consideră că e necesar să alegem ceea ce e folositor din prisma creștină pentru gândirea noastră și comportamentul nostru. Astfel, filosoful corect va disprețui ateismul filosofiei cinice, dar va lăuda simplitatea pe care reprezentanții ei o propun pentru viața omului. De asemenea, adevăratul filosof va învinge mândria și slava deșartă a filosofilor prin asemănarea ce o prezintă împreună cu ei la nivelul înfățișării exterioare, cât și, paralel, smerenia falsă a unor creștini prin inovația îmbrăcăminții lui³². Prin aceste alegeri ale lui va arăta că evlavia nu se referă și nu se reduce la chestiuni neimportante și că filosofia – cunoaștere înaltă a lucrurilor – nu se corelează cu tristețea și izolarea.

Concomitent, Părintele Capadocian promovează convingerea lui conform căreia poziția cuceritoare într-o prezență existențială autentică e deținută de stabilitatea unei conștiințe psihice, purificarea aprecierilor silogistice și apelul autentic spre înfăptuirea binelui. Și toate acestea sunt valabile independent de eleganța înfățișării noastre sociale. Nu are, adică, importanță dacă ne aflăm singuri cu noi înșine într-o situație de autoraport, izolând mintea noastră de influențele experiențelor simțuale, dacă comunicăm cu mulți semeni de-ai noștri, dacă ne retragem din viața publică chiar dacă trăim într-un sistem social concret, dacă filosofăm între altele ce nu sunt interesate de această activitate spirituală. E clar că aici se fac câteva propuneri pentru susținerea autenticității persoanei umane. Se accentuează faptul că ipocrizia și promovarea unei măști constituie pentru creștin forme false de comportament. Importanță are exprimarea autentică, esențială a acelor factori ce poziționează viața la nivelurile transcendente de cele obișnuite. Poziția centrală o ocupă curajul în exprimarea părerii în cele mai alese momente, independent de întâmplările de fiecare zi sau de scopurile eficienței sociale. În mod esențial, creștinul va păstra o poziție diferită față de cea de fiecare zi, în diferite grupuri și nivele sociale.³³

5. „Filosofarea” ca putere adversă stăpânirii

Sfântul Grigorie Teologul consideră necesar să ne întrebăm care e convingerea existențială și primordială a interesului central ce trebuie să-l dețină filosoful în relațiile lui cu factorii ce exercită conducerea politică. Și necesitatea e definită de faptul că valoarea acestei convingeri, în cazul de care vorbim, aduce problema punerii în pericol a elementelor ce asigură existența noastră biologică, eficiența activităților noastre și în mod obișnuit eudemonismul material râvnit atât de mult de noi. Într-un cadru general, este vorba de apărarea prin orice mijloc a conținuturilor spirituale ale vieții în fața aristocraților și confruntarea lor curajoasă în chestiunile de dezacord. Se propune adică o ruptură neîmpăcată cu puterea, atunci când se încalcă prioritățile existențiale, precum aceea a credinței. Mai concret, filosoful încearcă să înfrunte nerozia regimurilor politice ce provoacă tulburare, puterea acelor aristocrați ce sunt târâți de patimile lor sălbatice, dezordinea ce se provoacă în familii când membrii lor se află în ceartă, comportamentul imoral al neînvățaților și sentimentul încrederii de sine a celor educați. De asemenea, el se opune oricărei înălțări spirituale a bogăției, a necunoștinței ce se menține chiar dincolo de îndestulare, a născocirii faptelor imorale ce sunt provocate de penuria economică, a disprețuirii sufletului tulburat ce

³² *Ibidem*, p. 193. 5-14. Vezi Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, PG 90, 969bc.

³³ *Ibidem*, p. 193. 14-19.

îmboldește mintea să aiureze, a plăcerii exagerate, a râsului nestăpânit și supărării ce provin din tristețe³⁴.

Deci, atacul filosofului se îndreaptă împotriva ansamblului de patimi la care se supune omul atunci când cedează în fața condițiilor prielnice și neprielnice întâlnite. În acest cadru, sunt acuzate acele dispoziții iraționale ce conduc la acțiuni arogante și conflicte fără scop între membrii trupului social. În toate cazurile la care ne-am referit mai înainte factorul controlului tiranic e evident, fie în sensul dispoziției pentru stăpânirea altora, fie al acestei supunerii, mai mult sau mai puțin, în fața puterilor iraționale din interior și din afară. Orice dispoziție a omului care proiectează persoana și personalitatea departe de relațiile personale cu Dumnezeu e fără esență și valoare ontologică.³⁵

6. „Filosofarea” ca filantropie, smerenie și jertfă

Sfântul Grigorie Teologul, căutând criteriul prin care va fi apreciat ce este folositor din punct de vedere moral, spune că nu e potrivit să-l căutăm, să-l localizăm și să-l limităm în cunoștințele științifice. După aprecierea lui, toți aceia ce se ocupă cu geometria sau astronomia și trag concluzii referitoare la aceste ramuri științifice nu vor aduce niciun folos vieții noastre. Părerea lui puțin exagerată se bazează pe faptul că aceste ramuri nu pot să interpreteze totul³⁶. Astfel, pune problema relativizării și limitării posibilităților științei. Aceasta, ca o consecință logică, înseamnă că există un spațiu al realității – evident acela al cauzelor prime și inițiale sau al unităților elementare –, care nu este și nu poate fi obiectivizat din exterior și nici nu este pus în contururi sau paranteze de sens severe. Cu alte cuvinte, sunt propuse indirect limitarea de sine și smerenia omului, ceva ce este validat nemijlocit de următoarele lui gânduri. Cugetătorul creștin susține că elementele principale ce trebuie să caracterizeze un om adevărat sunt înțelepciunea, cumpătarea, smerenia, sociabilitatea și filantropia. Dintre acestea e luat drept cel mai important ultimul³⁷. Dacă avem în vedere toată gândirea pe care se construiește antropologia creștină, am susține că aici e formulată opinia conform căreia prin filantropie omul repetă modul exprimării Sfintei Treimi, însușirea principală ipostatică căreia îi aparține fără limite iubirea. Prin acest mod de manifestare, omul dobândește starea după asemănare pe scara relațiilor sociale și interpersonale. De asemenea Sfântul Grigorie Teologul recunoaște că filosoful creștin nu trebuie să fie indignat pentru câte i se întâmplă. Prin diferite încercări și pătimiri participă la viață mai dinamic și devine mai curajos. Pericolele, ca prilejuri de confruntare directă cu problemele și ca situații ce pretind o confruntare dreaptă, întăresc personalitatea umană... Aici se propune refuzul odihnei și al relaxării într-o viață teoretică și comodă și se accentuează o practică având rigoare fără pericole. Depășirea formelor impuse și consacrate de organizare a vieții sociale se realizează printr-o astfel de atitudine eroică, de mărturisire.

Dincolo de toate aceste îndemnuri exigente, Părintele Capadocian a înțeles și sublinează realitatea slăbiciunilor umane, atât pe scara rezistenței practice cât și în perspectiva

³⁴ *Ibidem*, p. 193.31-40. Vezi Σ.Σ. Φωτίου, „Ορθοδοξίας και κράτος”, în Εκκλησιαστικός Κήρυκας Α (1989), p. 223-247.

³⁵ Umanismul a încercat, prin morala lui autonomă, sofisticată, să înstrăineze personalitatea omului de creștinism, limitând sensul personalității omului numai la ce are legătură cu respectul drepturilor lui și către demnitatea lui, rău înțeleasă. Sensul persoanei și cel al personalității sunt legate (istoric și esențial) exclusiv de Teologia creștină. Creștinismul nu numai că-l recunoaște pe om ca persoană, dar stabilește în egală măsură valoarea și misiunea lui sfântă în lume. Biserica, prin mijloacele ei sfințitoare și prin pedagogia creștinilor în Hristos, valorifică puterea de formare a persoanei.

³⁶ *Εἰς Ἡρώνα τον Φιλόσοφον*, p. 193.40-194.7. Pentru relația științei cu teologia, vezi Μ. Φαράντου, *Προλεγόμενα εἰς τὴν Θεολογίαν*, Αθήνα, 1980, p. 57-61.

³⁷ *Ibidem*, p. 194.7-10.

perspicacității dialectice distinctive. Sfântul Grigorie accentuează că există împrejurări în care cuvântul uman se găsește în neputință. După aprecierea lui, aceasta nu trebuie să constituie cauza suspendării eforturilor și acceptării sau supunerii unui fatalism. E de preferat să se întărească omul pe sine însuși prin străduință în încercările lui silogistice îndrumat de Sfântul Duh, decât să fie necuviincios față de factorii esențiali ai vieții duhovnicești, urmărind moleșeala intelectuală...

În altă ordine de idei, Sfântul Grigorie Teologul consideră că este bine ca omul corect să evite atât contradicțiile și opozițiile, cât și acea judecată ce l-ar conduce la fapte meschine. De asemenea, el nu trebuie să încerce să argumenteze adevărurile creștine prin diferite sofisme raționale sau silogistice. Paralel, este necesar să aibă în vedere faptul că în cursul discuțiilor e firesc ca cineva să fie învins, fiindcă elocința sau capacitatea dialectică nu e un privilegiu firesc sau dobândit al tuturor oamenilor. Însă ceea ce trebuie să fie evitat cu orice chip este ca adevărul despre Dumnezeu să sufere vreo pagubă, care constituie nădejdea mântuitoare a întregii umanității³⁸. Cu aceste gânduri se propune ca orice apreciere arbitrară a celor discutate să nu constituie un criteriu al deciziilor fără orientări teocentrice.

În sfârșit, Sfântul Grigorie Teologul observă că dacă am căuta dovezile practice și evidente ale modului drept de a filosofa, am putea susține că le garantează rănile și acel trup ce a suferit foarte multe eforturi și privațiuni pentru apărarea virtuții³⁹. Astfel, problema se transferă la nivelul jertfei, ce constituie treapta culminantă a existenței personale catafactice a vieții.

³⁸ *Ibidem*, p. 193. 29-31.

³⁹ *Ibidem*, p. 193. 10-12.